

Snježana Koren

“PROŠLOST NA KOJU SU SJEĆANJA SVAKE GODINE SVE ŽIVLJA”:

**Povijest NOB-a i KPJ u
školskim programima i
udžbenicima 1945.-1960.**

Pripovijest o „Narodnooslobodilačkoj borbi“ (dalje: NOB) bila je važna uporišna točka u legitimacijskom diskursu jugoslavenskih komunističkih vlasti: još tijekom rata NOB je prikazivan kao temeljujući događaj druge Jugoslavije, a poslije rata postao je jednim od ključnih čimbenika u pokušajima oblikovanja zajedničkog nadnacionalnog/jugoslavenskog identiteta.¹ Snažno uvjerenje o tome da je NOB historijska

O ulozi NOB-a kao temelja za izgradnju zajedničkog jugoslavenskog identiteta vidi: Höpken, History Education and Yugoslav (Dis-)Integration, str. 101-111.

prekretnica, događaj od izuzetnog značenja, ne samo u povijesti jugoslavenskih naroda, već i u svjetskim razmjerima, može se zapaziti već u tekstovima Tita i drugih ljudi iz najužeg partijskog vrha tijekom rata – primjerice u Kardeljevom članku „Put nove Jugoslavije“ iz lipnja 1944. godine, gdje je NOB opisan kao „jedna od najznačajnijih stranica ovog rata“ kako u vojnom, tako i u političkom smislu.² U školskom je sustavu poučavanje o NOB-u od samog početka bilo primarni medij pomoću kojega se u školama širila nova ideologija, kako među učenicima, tako i među nastavnicima. Istaknuta uloga u prenošenju i usađivanju novih ideoloških obrazaca pripala je nastavi povijesti, kao i nastavi drugih tzv. nacionalnih predmeta (hrvatski jezik, geografija), kojima se pripisivao prvenstveno odgojni značaj. Politika povijesti komunističkih vlasti se u školskoj svakodnevici ogledala u oblikovanju nastavnih programa i sadržaja udžbenika, u stručnom usavršavanju nastavnika, te u školskim proslavama državnih praznika i obilježavanjima značajnih datuma i obljetnica.

Poučavanje učenika o zadacima i ciljevima NOB-a bilo je već tijekom rata vrlo važan zadatak u onim školama koje su radile na područjima pod kontrolom partizanskih vlasti. Prosvjetni odsjek Izvršnog odbora AVNOJ-a već je u prosincu 1942. godine, nepunih mjesec dana nakon svojeg osnivanja, donio posve nov program povijesti u kojemu je predviđeno da se u četvrtom razredu osnovne škole poučava o ratu koji je još bio u tijeku.³ I u svim sljedećim programima, koje su u skladu sa smjernicama AVNOJ-a objavljivale bilo lokalne vlasti bilo od 1943. godine nadalje Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH), poučavanje o Drugom svjetskom ratu i NOB-u bilo je neizostavna tema.⁴ Poučavanje o NOB-u osobito je dobilo na značenju u jesen 1944. i u prvoj polovici 1945. godine, u vrijeme priprema za preuzimanje vlasti. Povjereništvo za prosvjetu ZAVNOH-a donijelo je odluku da se u prvom polugodištu šk. god. 1944./45. u svim razredima srednjih škola poučava samo povijest NOP-a, a u drugom polugodištu nacionalna povijest.⁵ Ova je odluka aktualizirala pitanje nedostatka adekvatnih udžbenika povijesti, pa je Povjereništvo prosvjete ZAVNOH-a poslalo potkraj siječnja 1945. svim okruzima i oblastima po jedan primjerak „nacrtu povijesti NOP-a“ – prvog priručnika za povijest NOB-a - nastalog u Hrvatskoj za školske potrebe.⁶

2 Kardelj, *Put nove Jugoslavije*, str. 23.

3 *Prvo i drugo zasjedanje AVNOJa*

4 HDA, MPRO NRH, 5.2.1 Korespondencija s NO-ima s područja Slavonije, Izvještaj Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a za Slavoniju Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a, 14. 7. 1944.

5 HDA, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, 7.1407, Učenje naše nacionalne povijesti u II polugodištu škol. god. 1944/45 u svim razredima srednjih škola, 3. 4. 1945.

6 HDA, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, 7.942, Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a dostavlja Prosvjetnom odjelu Oblasnog NOO-a Dalmacije priručnik iz povijesti NOP-a, 20. 1. 1945.; HDA, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, 7.1058, izvještaj o radu Povjereništva prosvjete u toku mjeseca

Izradio ga je član Okružnog prosvjetnog odjela za Gorski kotar Ante Ružić, a najvjerojatnije se može identificirati u rukopisu od 14 stranica koji se pod naslovom *Historija NOP-a* čuva u Rukopisnoj ostavštini Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.⁷ Priručnik se snažno oslanjao na Titove ratne tekstove, a osobito je crpio iz članka *Borba naroda porobljene Jugoslavije* koji je objavljen u svibnju 1944. godine.⁸

Drugi važan problem, s kojim se susretalo Povjereništvo za prosvjetu ZAVNOH-a, odnosno od travnja 1945. Ministarstvo prosvjete Vlade Federalne Hrvatske, bila je stručna izobrazba nastavnika koji su o toj materiji trebali predavati. U posljednjim mjesecima rata pod njegov su nadzor postupno dolazile škole koje su cijeli rat djelovale u sastavu Nezavisne Države Hrvatske i nisu imale nikakva doticaja s programima i seminarima ZAVNOH-a, pa je time problem poučavanja povijesti NOB-a postao još akutniji. Izvještaji prosvjetnih odjela narodnooslobodilačkih odbora (dalje: NOO) bili su puni primjedaba o nastavnicima koji su „politički nesvjesni“ i „posve neobaviješteni o ciljevima NOP, o našoj narodnoj, demokratskoj vlasti“.⁹ Zbog toga su pojedini prosvjetni odjeli NOO-a u Slavoniji i Dalmaciji počeli još od jeseni 1944. organizirati u novooslobođenim gradovima „političko-pedagoške kurseve“ na kojima su se nastavnici upoznavali s NOP-om i njegovim ciljevima. U travnju 1945. novoutemeljeno Ministarstvo prosvjete odaslalo je prosvjetnim odjelima NOO-a upute o održavanju osmodnevnih konferencija za sve one učitelje i profesore, koji su nakon oslobođenja zatečeni u školama a nisu mobilizirani. Upoznavanje nastavnika „sa historijom i tekovinom Narodno-oslobodilačkog pokreta, kao i sa novih duhom i odnosima u našoj školi“ dobilo je središnje mjesto u preodgoju i političkoj izgradnji nastavnika, a tek nakon što su nastavnici prošli kroz takve seminare mogao se obnoviti rad škola.¹⁰ Upute su ujedno sadržavale i popis 14 tema koje je trebalo obraditi na seminarima:

1. Slom bivše Jugoslavije. 2. Napad fašizma na SSSR. 3. Oružani ustanak našeg naroda i Komunistička Partija kao rukovodilac borbe. 4. Organizacija narodne vlasti. 5. AVNOJ, ZAVNOH, Zasjeđanje antifašističkih vijeća. 6.

decembra i januara 1945, 10. 2. 1945.

7 *Historija NOP-a*. Ovaj tekst ispisan pisaćim strojem nije datiran, niti je na njemu naznačeno ime autora, tako da se autorstvo ne može sa stopostotnom sigurnošću pripisati Ružiću, no drugih sličnih tekstova iz tog razdoblja nije bilo. Tekst je objavljen 1946. u knjižici: *Nacionalna povjest i narodno oslobodilačka borba*.

8 Tito, *Borba naroda porobljene Jugoslavije*.

9 HDA, MPRO NRH, 5.2.1 Korespondencija s NO-ima s područja Slavonije, Izvještaj prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a za Slavoniju Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a, 7. 10. 1944. i Zapisnik Oblasne prosvjetne konferencije okružnih prosvjetnih odjela i kotarskih prosvjetnih referenata na području Oblasnog NOO-a za Slavoniju, 29. 9. 1944.

10 HDA, MPRO NRH, 23.1 Okružnice upućeno NO-ima, Naredba Ministarstva prosvjete o organiziranju osmodnevnih konferencija za nastavnike, 25. 4. 1945.

Odluke II. Zasjedanja AVNOJ-a. 7. Odluke III. Zasjedanja ZAVNOH-a. 8. Kako je nastala Jugoslavenska Armija. 9. Draža Mihajlović, Izbjeglička vlada, Kralj, Maček. 10. Sporazum Tito-Šubašić, Stvaranje vlade u Beogradu. 11. Formiranje narodne vlade u Hrvatskoj. 12. Razvitak i organizacija školstva u federalnoj Hrvatskoj. 13. Novi duh i novi odnosi u školi, Radne zajednice, razredni sastanci itd. 14. Antifašističke organizacije, JNOF.¹¹

U izvještajima NOO-a i škola diljem Hrvatske sačuvano je nekoliko opisa takvih seminara koji su u svibnju i lipnju 1945. po završetku rata održani u raznim hrvatskim gradovima. Najveća je pozornost posvećena zagrebačkim seminarima: u Zagrebu je početkom lipnja prvo održan seminar za sve nastavnike zagrebačkih srednjih škola, a potom krajem lipnja i posebni seminar za nastavnike povijesti i hrvatskog jezika. Među predavačima bili su članovi Politbiroa CK KPH Marko Belinić, Karlo Mrazović i Zvonko Brkić, član CK KPJ i prvi javni tužitelj Hrvatske Jakov Blažević, književnik i kasnije član Agitpropa CK KPH Joža Horvat, i drugi.¹² Usprkos tim nastojanjima, u izvještajima prosvjetnih odjela oblasnih NOO-a Slavonije i Dalmacije i nadalje su se redale pritužbe kako se učitelji i nastavnici na novooslobođenim područjima teško snalaze u predavanju povijesti NOP-a, da se „NOP predaje kao daleko historijsko zbivanje, bez povezivanja sa dječjim doživljajima“, kao niz činjenica, kojima se ne potiču dječje emocije.¹³ Povjerenici za prosvjetu žalili su se na pasivnost učitelja („na konferencijama je nemoguće poslije političkog referata dobiti diskusiju među učiteljima“), kao i na njihovo odbijanje da se politički angažiraju („mi se ne bavimo politikom“).¹⁴ Štoviše, bilo je jasno da prosvjetne vlasti direktno povezuju mogućnost uspješnog poučavanja o NOB-u s postojanjem ili nepostojanjem osobnog ratnog iskustva nastavnika: Povjereništvo prosvjete ZAVNOH-a još je u svojem izvještaju od 6. ožujka 1945. ustvrdilo da predavanja iz historije NOP-a nisu na visini zato što je „relativno malen broj nastavnika prošao kroz Narodno-oslobodilačku borbu“.¹⁵

Konačno, u oblikovanju slike o NOB-u važnu su ulogu imale i školske proslave i obilježavanja novih značajnih datuma koja su započela još tijekom rata. U prvim poslijeratnim godinama ovakva su proslavljanja imala možda čak i značajniju ulogu u pokušajima oblikovanja nove povijesne svijesti nego sama

11 Ibid.

12 HDA, MPRO NRH, 2.2.5 Godišnji izvještaji direktora gimnazija, Izvještaj Prve muške gimnazije u Zagrebu za školsku godinu 1944./45.

13 HDA, MPRO NRH, 5.1.1 Okružni NO Zagreba, Izvještaj za mjesec lipanj 1945.; HDA 291, MPRO NRH, 5.5.3 Oblasni NO Dalmacije, Zapisnik II. okružne prosvjetne konferencije održane 14-15. 5. 1945. u Dubrovniku.

14 HDA, MPRO NRH, 5.2.1 Korespondencija s NO-ima s područja Slavonije, redovni mjesečni izvještaj Prosvjetnog odjela Okružnog NO Osijek za mjesec jul, 31. 7. 1945.; HDA 291, MPRO NRH, 5.1.1 Okružni NO Zagreba, Izvještaj o stanju škola do 20. 9. 1945. na okrugu Zagreb, 24. 11. 1945.

15 HDA 1.207.2, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, 7.1212, Izvještaj o radu Povjereništva prosvjete u toku mjeseca februara 1945, 5. 3. 1945.

nastava povijesti i drugih sličnih predmeta, gdje se poučavanje o tim sadržajima tek uvodilo. U hrvatskim školama je već u srpnju 1945. svečano proslavljen Dan ustanka (27. 7), masovnom proslavom na središnjem zagrebačkom trgu u kojoj su sudjelovali i učenici i nastavnici zagrebačkih škola, te manjim proslavama u drugim mjestima. Osim Dana ustanka, u prvoj poratnoj školskoj godini obilježavalo se, prema uputama Ministarstva prosvjete, čak 15 novih obljetnica koje su označene kao aktivnosti od naročite odgojne važnosti.¹⁶ Većina ih je bila vezana uz NOB i institucije nove države (npr. Dan Republike, godišnjica puča u Beogradu, godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, proslava Titova rođendana, Dan pobjede, itd.), no gotovo podjednak broj bio ih je vezan uz obilježavanje značajnih datuma iz povijesti SSSR-a (npr. godišnjica Oktobarske revolucije, Staljinov rođendan, godišnjica Lenjinove smrti, obilježavanje dana osnivanja Crvene armije).

Konture narativa o ratu počele su se tako ocrtavati već tijekom rata, a jasne obrise dobile su u jesen 1944. i osobito tijekom prve polovice 1945., u priručnicima, programima i temama za stručno usavršavanje nastavnika. Narativ koji je razvijen u ovim školskim materijalima imao je čvrsto uporište u Titovim ratnim tekstovima, poput članaka *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe* (1942.), *Razvitak oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije u vezi sa međunarodnim događajima* (politički referat na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943.) i osobito *Borba naroda porobljene Jugoslavije* (1944.).¹⁷ U njima je izložena osnovna partijska linija za interpretaciju uzroka, povoda i tijeka Drugoga svjetskog rata i NOB-a; ovi su tekstovi autorima programa i priručnika bili ne samo glavni izvor informacija, nego i interpretacija i konstrukcija značenja.

Jedna od ključnih sastavnica prikaza bilo je isticanje veličine, autentičnosti i samosvojnosti oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, izgradnje „Narodno-oslobodilačke vojske“ i „narodne vlasti“. Povijest NOB-a bila je tako snažan emancipacijski element od samoga početka, čak i u razdoblju kada je odnos prema SSSR-u bio najapologetskiji.¹⁸ Isticala se zajednička borba svih jugoslavenskih naroda kao temeljna sastavnica ideologije *bratstva i jedinstva*, dok su žrtve, koje su oni podnijeli u toj borbi bile zalog koji je trebao obvezivati buduće generacije i osigurati lojalnost državi i vladajućem poretku.¹⁹ Važna sastavnica pripovijesti i u ovoj interpretativnoj paradigmi bilo je pronalaženje kontinuiteta s prikladnom prošlošću, pa se u programima i raznim uputama NOP tumačio kao „nastavljač vjekovne borbe naših naroda za slobodu i ostvarivač narodnih težnja

16 HDA, MPRO NRH, 23.1 Okružnice upućene NO-ima, 1946., Školske proslave.

17 Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije*.

18 Usp. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 34-35.

19 Usp. ulogu mita o „Velikom domovinskom ratu“ u poslijeratnom SSSR-u u: Tumarkin, *The Great Patriotic War*, str. 595-611; Tumarkin, *Myth and Memory*, str. 69-72.

za nacionalnim, socijalno-ekonomskim i političkim oslobođenjem“.²⁰ Konačno, ovom popisu treba još pridodati kult vojske, jugoslavenskih narodnih heroja i samoga Tita koji se počeo razvijati još tijekom rata.²¹

Povijest NOB-a se u programima i priručnicima redovito nadovezivala na povijest Kraljevine Jugoslavije, što je imalo jasnu kontrastivno-negacijsku funkciju: potreba za stvaranjem „nove“ Jugoslavije objašnjavala se nedostacima i promašajima „stare“ Jugoslavije, koja se od samog početka opisivala kao zemlja socijalne nepravde, demokratskog deficita i neriješenog nacionalnog pitanja.²² Taj se prikaz smatrao važnim kako bi učenici mogli razumjeti zašto „nema povratka na staro“, što je bila sintagma koja se često upotrebljavala tijekom rata i u prvim poslijeratnim godina kako bi se navijestile promjene u jugoslavenskoj državi i društvu (pri čemu se binom *staro-novo* zapravo koristio umjesto izraza *revolucija*). Osobito je u programima povijesti zamjetno da se gotovo nikada nije koristio naziv „Kraljevina SHS/Jugoslavija“, pa se umjesto toga država najčešće opisivala pejorativnim atribucijama poput „stara“ i „bivša“ (u literaturi ponekad još i kao „predaprilska“ i „trula“), a do 1948. i kao „versajska“ Jugoslavija.²³

Ključno mjesto u prikazu prve Jugoslavije dobili su događaji u travnju 1941. godine, odnosno „izdaja“ državnog i vojnog vodstva pristupanjem Trojnom paktu i potpisivanjem kapitulacije, pri čemu su prikazi događaja 25. i 27. ožujka 1941. imali ključno mjesto.²⁴ Kao kontrast ovoj priči o slomu, izdaji, kapitulaciji i okupaciji slijedio je prikaz „ustanka naroda Jugoslavije“ koji je bio ključna sastavnica narativa o NOB-u na kojoj se temeljio poslijeratni legitimitet KPJ. Kao što pokazuju već prvi programi i priručnici, snažno se naglašavalo kako je nakon izdaje vojnog i političkog vrha monarhističke Jugoslavije jedino KPJ ostala uz narod. To je rezultiralo jasnom i nedvosmislenom podjelom u kojoj su na jednoj strani bili okupatori i njihovi domaći pomagači (ustaše, četnici, folksdojčeri i drugi kolaboracionisti), a na drugoj strani većina pripadnika svih jugoslavenskih naroda i narodnosti, radnika, seljaka i inteligencije koji su se digli na ustanak pod vodstvom Tita i KPJ.²⁵ Ustanak je redovito prikazivan kao rezultat pažljivo osmišljenog i dobro pripremljenog plana Centralnog komiteta KPJ, što je konstrukt koji je potjecao iz Titovih ratnih tekstova, koji su nastali od 1942. godine nadalje.²⁶

20 HDA, MPRO NRH, 23.1 Okružnice upućene NO-ima, 1946, Upute za predavanje NOB, 5. 2. 1946.

21 Usp. Sundhaussen, Jugoslavija i njezine države sljednice, str. 239-284.

22 Vidi npr. Zihlerl, *Stara i nova Jugoslavija*, str. 44.

23 Vidi npr.: [Ružić], *Historija NOP-a*, str. 40; *Nastavni plan i program za gimnazije za školsku 1945/6 godinu*, str. 16; *Začasni učni načrt na gimnazijah*, str. 12; *Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47*, str. 23.

24 Vidi npr. Zihlerl, *Stara i nova Jugoslavija*, str. 89.

25 Usp. Höpken, *Der Zweite Weltkrieg*, str. 163-170.

26 Tito, *Godišnjica narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji*, str. 165-167.

U Hrvatskoj su se prvi programi i priručnici koji su tematizirali NOB više usredotočili na političke, nego na vojne aspekte rata: na organizaciju vlasti i osnivanje NOO-a, odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a, „naše saveznike“ (osobito SSSR) i međunarodno priznanje NOP-a. Ipak, već se u priručniku *Historija NOP-a* javlja konstrukt o *sedam neprijateljskih ofenziva*, iako se pojedinačne ofenzive još nisu opisivale. Ova se konstrukcija najvjerojatnije može pripisati Titu ili krugu oko Tita, a prvi puta se javlja u ljetu 1943, tada još u obliku „pet ofanziva“. U *Biltenu Vrhovnog štaba* iz travnja 1943. (br. 23-27, decembar 1942. – april 1943.) bitka na Neretvi opisana je još kao „velika neprijateljska ofenziva“, no već prvi sljedeći broj *Biltena* u kolovozu 1948. otvara Titov tekst *Peta neprijateljska ofenziva* (br. 29-31, juni, juli, avgust 1943.).²⁷ Tito je o *pet ofenziva* također govorio i u svojem referatu na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, dok je *šestu* i *sedmu ofenzivu* opisao general Arsa Jovanović u istoimenim tekstovima objavljenima neposredno nakon tih operacija.²⁸ No, prikaz rata koji se fokusirao na opisivanje sedam neprijateljskih ofenziva vrlo je brzo postao dijelom programa i poučavanja povijesti NOB-a, što je imalo nekoliko posljedica.²⁹ Takav je pristup u prvi plan stavljao djelovanje skupine oko Vrhovnog štaba, dok su se borbe u ostalim dijelovima zemlje spominjale tek usputno, što će uz manje modifikacije ostati osnovno obilježje hrvatskih udžbenika sve do kraja 1980-ih (dobrim dijelom i udžbenika drugih republika). Priča o ratu se temeljila na detaljnim opisima bitaka i vojnih pobjeda, kultu Jugoslavenske armije, te na portretima narodnih heroja koji su se nudili učenicima kao modeli za identifikaciju, što je u konačnici vodilo glorifikaciji rata kao načina rješavanja problema. Masovna ubojstva i zločini nad civilnim stanovništvom bili su u drugom planu: uglavnom su se opisivali šturo i vrlo općenitim formulacijama, te pripisivali prvenstveno „okupatorima“ i tek potom njihovim „pomagačima“. Tako je u programima i priručnicima sve do kraja 1950-ih (a u dobroj mjeri i kasnije) evidentno izbjegavanje diskursa koji je više podsjećao na međunacionalne sukobe i krvavi građanski rat nego na „bratstvo i jedinstvo iskovanu u zajedničkoj borbi protiv neprijatelja“.

Još za vrijeme rata počeo se izgrađivati Titov kult, što je u programima i nastavi općenito zamjetno najkasnije od 1944. godine. Primjerice, u programu ZAVNOH-a, koji je izrađen početkom 1944. bila je uključena tema „Narodni vođa – maršal Jugoslavije – drug Josip Broz-Tito“.³⁰ Titove slike su prema uputa-

27 *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu*, str. 240, 277.

28 Tito, Razvitak oslobodilačke borbe, str. 73-75; Jovanović, Šesta i sedma neprijateljska ofanziva. Vidi također: Vladimir Dedijer, Četvrta i peta Hitlerova ofenziva na partizane Jugoslavije, S.I., s.n., 1943.

29 Vidi npr.: *Nastavni plan i program za gimnazije i klasične gimnazije za školsku godinu 1945 – 1946*, str. 41; *Novi nastavni plan i program za osnovne škole sa metodskim uputstvima za obradu pojedinih nastavnih predmeta*, str. 42-43; *Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945 – 1946*, str. 12.

30 HDA, MPRO NRH, 5.4.2 Okružni NO Gorskog kotara, dopis Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a Odjelu za prosvjetu ONOO Gorski kotar, 9.4.1944.

ma o ukrašavanju razreda iz veljače 1945. trebale biti u svakom razredu,³¹ u svibnju 1945. u školama se proslavljao Titov rođendan, na ispitima zrelosti su se na pismenom dijelu ispita pojavljivale teme poput *Narodni heroj maršal Tito izveo je jugoslavenske narode na put moći i slave*,³² itd.

Ovaj okvir razvijen potkraj rata postupno je nadopunjavan recentnim događajima i ostao je na snazi sve do šk. god. 1948./49., kada su u programe povijesti unesene promjene pod utjecajem sukoba sa SSSR-om i Titova referata na Petom kongresu KPJ. Prema podacima koji se mogu pronaći u pojedinim osnovnoškolskim i gimnazijskim programima donesenima zaključno sa školskom godinom 1947./48., poučavanju razdoblja nakon 1918. bilo je namijenjeno otprilike 20 do 30% satnice u onim razredima u kojima se ta tema poučavala, što doduše ponajviše govori o namjerama i strategijama prosvjetnih vlasti, a manje o tome kako se i koliko ovo gradivo poučavalo u razredu. Udžbenika za to razdoblje nije bilo: priručnik *Historija NOP-a* nakon rata više se nije koristio, a pokušaji da se izradi udžbenik nacionalne povijesti, koji su kontinuirano trajali od jeseni 1945. nisu dali rezultata sve do početka 1950-ih.³³ Stoga su prosvjetne vlasti upućivale nastavnike da za poučavanje o NOB-u koriste „bogatu literaturu u listovima, časopisima i knjigama“.³⁴ No, značajniji rad na objavljivanju dokumenata započeo je tek potkraj 1940-ih, dok se o sustavnim znanstvenim istraživanjima ove teme u Hrvatskoj može govoriti tek od početka 1960-ih godina.³⁵ Tako su se nastavnici povijesti mogli osloniti gotovo isključivo na tekstove proizašle iz pera pojedinih partijskih rukovodilaca, a njihove su se ocjene preuzimale u programe, historiografske i popularno-znanstvene radove. Ovdje je prvenstveno riječ o nekoliko Titovih članaka nastalih tijekom i neposredno poslije rata, te o radovima još nekih istaknutih partijskih i vojnih dužnosnika poput Borisa Zihlerla, Edvarda Kardelja, Milovana Đilasa, Koče Popovića, Arse Jovanovića, Svetozara Vukmanovića Tempa i drugih. Ti su se tekstovi objavljivali u raznim publikacijama i u velikim nakladama, najčešće u izdanju partijske izdavačke kuće *Kultura* i bili su obavezna lektira za izobrazbu i stručno usavršavanje nastavnika.

No, ovakvi materijali nastavnicima očigledno nisu mogli nadoknaditi udžbenik, pa su neki od njih na vlastitu ruku izrađivali skripte, koje su agilniji čak i tiskali u vlastitoj nakladi.³⁶ Ovakvi pokušaji distribucije neautoriziranih

31 HDA, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, 7.1114, Upute o ukrašavanju razreda, 15. 2. 1945.

32 HDA, MPRO NRH, 5.2.3 Korespondencija s NO-ima s područja Slavonije, Izvještaj o ispitu zrelosti u Učiteljskoj školi u Pakracu, 17. 7. 1945.

33 Godine 1948. objavljena je skripta *Narodno oslobodilačka borba /Narodno-Oslobodilački pokret/* (S.I.: štampano kao rukopis, 1948.) koju je sastavio Tomo Čubelić, profesor Više pedagoške škole u Zagrebu. S obzirom da je Čubelić bio član tima koji je radio na udžbeniku nacionalne povijesti, nije nemoguće da je ovaj tekst produkt upravo tog rada.

34 HDA, MPRO NRH, 23.1 Okružnice upućene NO-ima, 1946, Upute za predavanje NOB, 5. 2. 1946.

35 Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji*, str. 253-255.

36 Vidi npr. Laktić, N.O.P.

tekstova („pogrešnih skripti“) redovito su završavali zabranama, a pojedini su tekstovi tijekom 1949. i 1950. godine, u razdoblju pojačane ideološke kontrole, postali predmetom istrage u Agitpropu te povodom za zabranu uporabe takvih skripti u školi.³⁷

Sukob sa SSSR-om dubinski je utjecao na razne sfere života u Jugoslaviji, pa tako i na narative o ratu u programima i udžbenicima. U pismima koja su Staljin i Molotov uputili Politbirou CK KPJ, a osobito u pismu od 4. svibnja 1948. godine, iznesena je i njihova ocjena o tijeku rata na tlu Jugoslavije: SSSR je pritekao u pomoć jugoslavenskim partizanima u trenutku kad je NOP nakon desanta na Drvar proživljavao tešku krizu, a zasluga za oslobađanje zemlje pripisana je Crvenoj armiji. Staljin i Molotov su tako stavili Jugoslaviju u istu ravan s ostalim zemljama narodne demokracije, jer je u njihovoj interpretaciji upravo intervencija sovjetske armije „stvorila uslove neophodne za dolazak komunističke partije na vlast“. U pismima se govorilo o i „pretjeranoj hvalisavosti“ i „neskromnosti“ jugoslavenskih komunista, poimence Tita i Kardelja, koji su optuženi da si pripisuju veće zasluge za pobjedu u ratu no što im doista pripadaju.³⁸

Ovakvo tumačenje bilo je, naravno, u potpunoj suprotnosti sa slikom o ratu koju su godinama gradili pripadnici jugoslavenskog partijskog i vojnog establišmenta. Odgovor na ove kvalifikacije, kao i na druge optužbe iz pisama i Rezolucije Informbiroa iznesen je u političkom referatu Josipa Broza Tita na Petom kongresu KPJ krajem srpnja 1948. godine.³⁹ No, Titovo izlaganje bilo je više od običnog referata: prikaz povijesti KPJ, koji je u njemu iznesen, trebao je poslužiti kao potvrda ispravnosti politike vodstva KPJ.⁴⁰ Upravo su ratno razdoblje i poslijeratni razvoj prikazani kao vrhunac borbe jugoslavenskih komunista za revolucionarni preobražaj društva. Kako je ove teze trebalo potkrijepiti odgovarajućim dokumentima i argumentima, u Rezoluciji Petog kongresa istaknuto je da „treba organizovati rad na izradi i izučavanju istorije naše Partije, istorije radničkog pokreta naše zemlje, istorije Narodno-oslobodilačke borbe i problema socijalizma kod nas“.⁴¹ U tu je svrhu, u listopadu 1948. godine, osnovano Istorijsko odjeljenje pri CK KPJ na čelu s Mošom Pijadom, a potom su slična odjeljenja oformljena i pri republičkim centralnim komitetima (u Hrvatskoj 1949.).⁴² Ova su odjeljenja sljedećih godina prikupljala i objavljivala građu za povijest KPJ i republičkih partija (npr. izdanja partijskog tiska poput prijeratnih i ratnih izdanja novina *Srp*

37 HDA, CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva – Zbirni izvještaji, Idejno političko stanje nastave u srednjim školama, bez datuma.

38 Petranović, Zečević, *Jugoslavija*, str. 759; Popović, *Za pravilnu ocenu*.

39 *Politički izvještaj Centralnog komiteta*.

40 Usp. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. III, str. 217.

41 *V. kongres Komunističke partije Jugoslavije*.

42 HDA, CK SKH, Istorijsko odjeljenje, Arhiv, Odluka V. kongresa KPJ o osnivanju Istoriskog odeljenja, 8. 1. 1949. Usp. Stanković, Dimić, *Istoriografija pod nadzorom*, str. 183.

i čekić, *Delo, Borba*, pokretanje edicije *Istorijski arhiv KPJ* itd.), a istovremeno su vršila i nadzor nad proizvodnjom tekstova o ratu, uključujući i one udžbeničke. Sukob sa SSSR-om potaknuo je i Vojno-istorijski institut, osnovan još 1946., na intenzivniji rad na izdavanju arhivske građe o NOB-u u Jugoslaviji, pa je 1949. godine pokrenuta monumentalna zbirka *Zbornik dokumenta i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*.⁴³

Titov referat na Petom kongresu sljedećih je godina zadobio status kanonskog teksta prema kojemu se oblikovala i pisala povijest NOB-a i partije. U Hrvatskoj je imao velik utjecaj na udžbeničke i programske narative o NOB-u (zanimljivo, puno manje utjecaja imao je politički referat Vladimira Bakarića na Drugom kongresu KPH, u kojemu je po istom obrascu iznio povijest Komunističke partije Hrvatske⁴⁴), u koje je sljedećih godina uneseno nekoliko važnih promjena. U godinama sukoba veliko značenje počelo se pridavati p(r)oučavanju nacionalne povijesti, što se odrazilo već u iznimnom povećanju satnice namijenjene nacionalnoj povijesti u programu za školsku 1948./49. godinu.⁴⁵ Umjesto isticanja „slavenskog bratstva“, u ciljevima programa povijesti pojavio se „jugoslavenski socijalistički patriotizam“. Oslobođanje zemlje pripisano je sada prvenstveno vlastitim snagama, a SSSR je u hrvatskom programu iz 1951. godine, kada je sukob bio na vrhuncu, čak optužen za „nepružanje materijalne i moralne pomoći u toku rata, stav prema odlukama II. zasjedanja AVNOJ-a, sporazumijevanje o podjeli Jugoslavije na interesne sfere“ (sličnih natuknica ne može se naći npr. u slovenskom programu za istu školsku godinu).⁴⁶ Najznačajnija promjena očitovala se ipak u izjednačavanju NOB-a sa socijalističkom revolucijom, pa je tako NOB od oslobodilačke borbe evoluirao u klasni rat u kojemu je pobjedu izvojevala radnička klasa, a uloga NOB-a u povijesti nove Jugoslavije izjednačavala se s mjestom Oktobarske revolucije u povijesti SSSR-a. Još jedna posljedica bilo je i pojačano učenje o povijesti KPJ: otada se u programe povijesti sustavno unosila povijest radničkog pokreta i povijest KPJ, što je kulminiralo u programu iz 1960. godine.⁴⁷ Značaj ovih promjena istaknuo je i Milovan Đilas u programatskom članku *O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu* iz siječnja 1949., koji istovremeno dobro ilustrira i neke od konstanti udžbeničke historiografije – učestalost teleološke perspektive, ukorijenjenost ideje o povijesnom kontinuitetu i povijesni determinizam:

Period poslije 1918. godine ustvari je period borbe radničke klase Jugoslavije, na čelu radnih masa, pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije, za osvajanje vlasti i time ostvarenje uslova za stvarno ujedinjenje naroda

43 Usp. Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji*, str. 254-55.

44 *Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske*, str. 35-89.

45 *Nastavni plan i program za osnovnu školu*.

46 *Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazija*, str. 72. Vidi također: Čubelić, Milostić, *Pregled historije*, str. 110-111. Također: *Učni načrt za štirirazredno nižjo gimnazijo*, str. 49.

47 *Osnovna škola: odgojno obrazovna struktura*, str. 114.

Jugoslavije na jedino mogućoj socijalističkoj osnovi. Sve to bilo je moguće ostvariti samo na ruševinama kapitalizma. Vrhunac te borbe jeste Narodno-oslobodilački rat. Narodno-oslobodilački rat obasjava do najzabitnijeg kutka i bližu istorisku prošlost naroda Jugoslavije. Bez unošenja u istoriju naroda Jugoslavije perioda od 1918. do 1945. godine i dalje, ranija istorija naroda Jugoslavije ne bi imala završetka, izgubila bi svoju krunu, izgubila bi neposredni osnovni razlog i potsticaj zbog kojih svi narodi Jugoslavije treba da je uče.⁴⁸

Tih su se godina u školama, s izuzetkom Oktobarske revolucije, prestali obilježavati datumi vezani uz povijest SSSR-a, a (pre)orijentacija na obilježavanje datuma iz nacionalne povijesti odrazila se i kroz proslave dviju obljetnica – tridesetogodišnjice osnivanja KPJ (1949.) i desetogodišnjice ustanka (1951.). Potkraj 1940-ih i početkom 1950-ih pokrenut je i novi val stručnog usavršavanja nastavnika povijesti u kojemu je, za razliku od seminara iz 1944. i 1945., fokus bio na marksističkoj izobrazbi, osobito tijekom 1949. kada je KPJ intenzivno nastojala dokazati socijalističku orijentaciju zemlje i njezinu izgradnju na temeljima marksizma-lenjinizma.

Pojačani interes za razdoblje najnovije povijesti, publiciranje izvora itd. omogućili su i izradu prvih cjelovitih prikaza povijesti NOB-a u 1950-ima, koji su većim dijelom imali popularni karakter. Tada su objavljena dva takva pregleda povijesti NOB-a koja su bila pisana za širi krug čitalaca, između ostaloga i s namjerom da posluže kao pomoćna literatura za nastavu povijesti u srednjim školama, gdje još nije bilo adekvatnih udžbenika za to razdoblje. To su bile knjige *Pregled historije Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije* profesora Više pedagoške škole u Zagrebu Tome Čubelića i majora Milovana Milostića i *Narodnooslobodilački rat i narodna revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945.*, koju je napisao Jovan Marjanović, profesor Više škole političkih nauka i direktor Državnog arhiva FNRJ, budući profesor povijesti socijalističke revolucije i jedan od osnivača predmeta *Istorija Jugoslavije* na Filozofskom fakultetu u Beogradu.⁴⁹ Knjiga Čubelića i Milostića koju je objavila je Matica hrvatska 1952. doživjela je čak 11 izdanja (posljednje 1963) i prevedena je na albanski, makedonski i talijanski. Tijekom 11 godina izdavanja, svake je godine doživljavala promjene i izmjene koje su se unosile i u suradnji s Historijskim odjeljenjem i Komisijom za historiju CK KPH,⁵⁰ što dobro pokazuje konstantni „rad na sjećanju“ karakterističan za 1950-e godine. Profesionalna historiografija u Hrvatskoj se do kraja 1950-ih

48 Dilas, *O nacionalnoj istoriji*, str. 21. Ovaj je članak inače prvi puta objavljen u *Komunistu* br. 1 iz 1946. godine i zapravo je povezan s početkom rada na saveznom udžbeniku nacionalne povijesti koji će prerasti u *Historiju naroda Jugoslavije*.

49 Marjanović, *Narodnooslobodilački rat*. Za knjigu Čubelića i Milostića vidi bilj. 46.

50 HDA, CK SKH, Komisija za historiju, Zapisnik sastanka Komisije Izvršnog komiteta CK SKH za obradu historijske građe KPJ za period NOB, 5. 4. 1956. i Informacija o izdanjima o NOB-I, 1961.

ovom temom uglavnom nije bavila, niti se povijest NOB-a predavala na većini jugoslavenskih fakulteta.⁵¹ Jedno od rijetkih djela koja su u ovom razdoblju nastala iz pera autora koji su ujedno bili predavači na fakultetskim katedrama za povijest, bila je knjiga *Pregled razvoja NOB u Sloveniji* Metoda Mikuža, profesora na Filozofskom fakultetu u Ljubljani.⁵² Čubelić i Mikuž bili su ujedno i autori/suautori prvih školskih udžbenika u FNRJ koji su se bavili problematikom NOB-a.

Na samom kraju 1949. godine, Treći plenum CK KPJ označio je konačno napuštanje sovjetskog idejnog modela. Jedan od njegovih zahtjeva bila je i izrada novih udžbenika za društvenu grupu predmeta, koji su dijelom trebali zamijeniti prevedene sovjetske udžbenike, a dijelom popuniti praznine u svim onim predmetima i razredima u kojima udžbenika uopće nije bilo.⁵³ U povijesti se potonjem slučaju prvenstveno radilo o udžbeniku nacionalne povijesti, koji do tada nijedna republika nije uspjela samostalno izraditi, pa je početkom 1949. pokrenut projekt izrade saveznog udžbenika koji će ubrzo prerasti u rad na *Historiji naroda Jugoslavije*. Prema prvobitnom planu, *Historija naroda Jugoslavije* trebala se sastojati od četiri dijela, od kojih je posljednji dio trebao pokrivati razdoblje NOB-a, no na kraju su izrađena samo dva dijela koja su pokrivala razdoblje do kraja 18. stoljeća.⁵⁴ Zbog toga se i udžbenik Tome Čubelića koji je objavljen u šk. god. 1954/5. u obradi NOB-a oslanjao na Titov referat na Petom kongresu i druge radove nastale u okrilju partijske i vojne historiografije.⁵⁵ U njemu se nisu mogla naći posebna poglavlja namijenjena NOB-a u Hrvatskoj, već je cjelokupna pripovijest bila koncentrirana na prikaz ofenziva i djelovanja skupine oko Vrhovnog štaba. Za razliku, slovenski udžbenik koji su izradili Ferdo Gestrin, Jože Hainz i Metod Mikuž imao je posebno poglavlje posvećeno NOB-u u Sloveniji, koje je brojalo više stranica nego prikaz NOB-a u ostatku Jugoslavije (17:15).⁵⁶ Istovremeno se u Srbiji upotrebljavao udžbenik koji je obrađivao samo razdoblje do 1918, a jedino što je moglo sugerirati da program nalaže i obradu kasnijih razdoblja bio je stilizirani prikaz Augustinčićeva spomenika Titu na naslovnici tog udžbenika.⁵⁷

Iako je Čubelićev udžbenik odobren na temelju recenzije koju je, uz one pojedinih povjesničara, izradilo Historijsko odjeljenje CK SKH,⁵⁸ već tada je

51 Usp. Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji*, str. 253.

52 HDA, CK SKH, Komisija za ideološko politički rad, Stenografske beleške sa sastanka Aktiva komunista istoričara pri CK SKJ, 4. 6. 1956. Također: Mikuž, *Pregled razvoja NOB*.

53 Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948 – 1952), Izvori za istoriju SKJ, Serija A, Tom II, Knjiga 2, str. 485.

54 *Historija naroda Jugoslavije I; Historija naroda Jugoslavije II*.

55 Čubelić, *Povijest za VIII. razred osmogodišnje škole. II. dio*.

56 Gestrin, Hainz, Mikuž, *Zgodovina za IV. razred nižjih gimnazij*.

57 Solarić, *Istorija (1830 – 1918)*. Ovaj se udžbenik koristio i u Makedoniji, dok je za razdoblje nakon 1918. bio preveden priručnik Tome Čubelića.

58 HDA, SPNK NRH, 9 Biro za udžbenike i učila, NOB i stvaranje FNRJ za VIII./IV. razr. – stručne recenzije, 10. 9. 1954; HDA, SPNK NRH, 9 Biro za udžbenike i učila, *Povijest za VIII./IV., II. dio – odobrenje za štampanje*, 18. 2. 1955.

smatran najproblematičnijim među svim novim udžbenicima. Stoga nikada nije dobio status punopravnog udžbenika, već samo privremenog priručnika. U jednoj internoj analizi Zavoda za unapređivanje školstva iz 1961. taj je udžbenik kritiziran zbog toga što gotovo isključivo tretira „građu s aspekta političke historije, služeći se političkim rječnikom naše štampe i diskusije u Narodnoj skupštini“.⁵⁹ Bez obzira na ove primjedbe, Čubelićev udžbenik se upotrebljavao kao „privremeni“ gotovo jedno desetljeće i tek je 1963. zamijenjen novim, dok je na prvi udžbenik za četvrti razred gimnazije trebalo čekati još dulje, čak do 1971. godine.⁶⁰ Odgovor zašto je tomu tako, najbolje pruža analiza o nastavi najnovije povijesti koju je tijekom 1962. uradila skupina nastavnika povijesti članova partije formirana pri Komisiji za historiju CK SKH. Između ostaloga, ocijenili su da „od oslobođenja do danas u našoj zemlji nije postojao udžbenik 20. stoljeća za gimnaziju, vjerojatno zbog osjetljivosti materije i nepostojanja publiciranih radova koji bi omogućili pedagošku obradu utvrđenih i prihvaćenih naučnih obrada.“⁶¹

Ako su promjene u nastavi povijesti potkraj 1940-ih i početkom 1950-ih bile uzrokovane sukobom sa SSSR-om, promjene u drugoj polovici 1950-ih imale su drugačija ishodišta. Pojava generacija rođenih poslije rata, koje nisu imale osobno ratno iskustvo i kojima je rat u velikoj mjeri bio imaginaran i sveden na reprezentacije u književnosti i umjetnosti, zahtijevala je pojačane napore za održavanje sjećanja na rat. Od sredine 1950-ih su SKJ i društvene organizacije poput Saveza boraca sve češće izražavale zabrinutost i nezadovoljstvo zbog malog broja sati posvećenog ovoj tematici u školama, kao i zbog nedostatnog obrazovanja budućih nastavnika povijesti, jer se najnovija povijest u većini slučajeva nije učila na fakultetu.⁶² Isticao se suhoparan način na koji se poučava o NOB-u pa su, primjerice, sudionici Šestog plenuma CK SKJ (ožujak 1956) navodili da se „uče samo ofanzive i Zasedanje AVNOJ-a“, da se „istorija Narodnooslobodilačke borbe predaje iseckana u ofanzive, da se daju datumi i činjenice nepovezani međusobno a manje živi duh jedne velike revolucije“, te da učenici ne dobivaju punu sliku „o značaju i karakteru naše revoluciji i suštini društvenog preobražaja koji je ona omogućila.“⁶³

No, najveći razlog za zabrinutost partijskih ideologa, bila je – kao što se isticalo – opća tendencija zatvaranja u republičke granice („učahurivanje u republičke

59 Komisija za udžbenike, str. 155.

60 Đuranović, Žeželj, *Prošlost i sadašnjost* 3; Perić, *Povijest za IV razred gimnazije*.

61 HDA, CK SKH, Komisija za historiju SK, 1962., *Nastava najnovije historije naroda Jugoslavije u osnovnim, srednjim stručnim školama i gimnazijama*.

62 Vidi npr.: HDA 1220, CK SKH, *Historijsko odjeljenje*, Arhiv, Zapisnik sa sastanka aktiva komunista historičara, 3. 9. 1956; HDA 1220, CK SKH, *Komisija za ideološko politički rad, 1956, O ideološko-političkom radu u narodnoj omladini*.

63 *Šesti plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije*, str. 180.

okvire“), te pojave otvorenog iskazivanja nacionalizma.⁶⁴ Ovakvi se komentari redovito mogu naći u materijalima središnjih saveznih i republičkih partijskih tijela iz tog razdoblja.⁶⁵ Na sjednicama ideološke komisije i osobito u raspravama na Šestom plenumu CK SKJ isticalo se nedostatno marksističko obrazovanje budućih „graditelja socijalizma“ i pitanje u kojoj se mjeri omladina odgaja u „jugoslavenskom socijalističkom duhu“.⁶⁶ To je u drugoj polovici 1950-ih rezultiralo snažnijim naglašavanjem jugoslavenske orijentacije, koja se potom odrazila u različitim sferama društvenog života.

Primarne kulturne strategije kojima su se poslužile komunističke vlasti za održanje sjećanja na rat na razini odgoja i obrazovanja bile su pojačano poučavanje i komemoriranje događaja iz NOB-a, što ćemo ovdje skicirati tek u najosnovnijim crtama. Okolnosti za intervenciju u školske programe i nastavu povijesti općenito su bile povoljne: u tijeku su bile pripreme za opću reformu školstva i donošenje novog saveznog zakona o školstvu.⁶⁷ U školskim programima i udžbenicima povijesti, koji su nastali potkraj 1950-ih i početkom 1960-ih povijest NOR-a i KPJ bila je zastupljenija nego ikada prije. Učenici i nastavnici povijesti bili su kroz različite izvannastavne aktivnosti angažirani na prikupljanju građe o NOB-u i građe za povijest KPJ u svojem kraju, što treba promatrati u širem kontekstu prikupljanja građe za povijest KPJ koja se tih godina odvijala unutar komisija za historiju saveznog i republičkih centralnih komiteta.⁶⁸ Bio je to dio ukupnih nastojanja da se do proslave 40-godišnjice KPJ 1959. godine napiše pregled historije KPJ, što je na kraju realizirano tek 1963. godine.⁶⁹ Pokrenut je novi ciklus stručnog usavršavanja nastavnika povijesti, u koji je uključen i Savez historijskih društava Jugoslavije, kao i republička povijesna društva. Za razliku od prvih poslijeratnih seminara, koji su gotovo isključivo bili orijentirani na NOB, ili onih potkraj 1940-ih i početkom 1950-ih kada je fokus bio na marksističkoj izobrazbi nastavnika, sada je u središtu stručnog usavršavanja nastavnika bila povijest KPJ/SKJ.⁷⁰ Ovaj novi val pojačanog stručnog usavršavanja nastavnika bio je dijelom rezultat novih programa povijesti, u kojima se tražilo da se više i detaljnije pou-

64 Vidi npr. izlaganja Petra Stambolića i Veljka Vlahovića u: HDA, CK SKH, Komisija za ideološko-politički rad, Izvod iz zapisnika ideološke komisije CK SKJ, 8. i 9. 5. 1956.

65 Vidi npr.: Šesti plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, str. 149-263. (FALI U LITERATURI)

66 Vidi npr. HDA, CK SKH, Komisija za ideološko-politički rad, dokumenti: Zapisnik sa sastanka aktiva pravnika pri Ideološkoj komisiji CK SKJ, 9. 1. 1956; Stenografske beleške sa sastanka Aktiva komunista istoričara pri CK SKJ, 4. 6. 1956; Izvod iz zapisnika ideološke komisije CK SKJ, 8. i 9. 5. 1956.

67 HDA, CK SKH, Komisija za ideološko-politički rad, 1956., Neki problemi u oblasti kulture i prosvete.

68 HDA, CK SKH, Komisija za historiju, 1957., Informacija o radu na historiji radničkog pokreta KPJ i NOB; HDA, SP NRH, Zavod za unaprjeđenje školstva, Natječaj za literarne radove u gimnazijama, 1959., izvještaji škola i kotarskih NO-a o proslavi 40-godišnjice KPJ u školama.

69 *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*.

70 Arhiv Filozofskog fakulteta – Arhiv Povijesnog društva Hrvatske, 5 Zapisnici PDH 1959 – 1961, Izvještaj tajnika za godišnju skupštinu PDH, 17. 5. 1959.

čava o povijesti partije, no još više produkt konstantnog nezadovoljstva državnih i partijskih vlasti načinom na koji se poučavala najnovija povijest.

Nepostojanje osobnog ratnog iskustva mladih generacija nastojalo se kompenzirati i pojačanim proslavljanjem i obilježavanjem značajnih datuma iz ratne i revolucionarne prošlosti. Komemoriranje ratnih događaja koristilo se kao sredstvo društvene kontrole, discipline i mobilizacije, podsjećajući uvijek iznova mladu generaciju na dug koji ima prema starijim generacijama za život u miru i napretku. Naglašavanje jugoslavenske orijentacije i tekovina NOB-a odrazilo se i u proizvodnji novih općejugoslavenskih državnih praznika: 1956. uvedeno je obilježavanje Dana borca, odnosno Dana ustanka naroda Jugoslavije, kao dana kada je 4. srpnja 1941. CK KPJ donio odluku o podizanju oružanog ustanka.⁷¹ Proglašenjem Dana borca FNRJ je prvi puta nakon rata dobila praznik kojim se ustanak obilježavao na saveznoj razini, jer su sve dotadašnje proslave bile isključivo republičkog karaktera. Na značaju su dobile i obljetnice, pa so u drugoj polovici 1950-ih i na samom početku 1960-ih u školama u velikom stilu obilježeni 40 godina Oktobarske revolucije (1957.), 15 godina bitke na Sutjesci (1958.), 40 godina KPJ (1959.) i 20 godina ustanka naroda Jugoslavije (1961.). Odabir proslava upućuje na ključne preokupacije – radilo se o obilježavanju velikih bitaka iz razdoblja rata, te ključnih događaja iz povijesti KPJ. Čak se i proslava Oktobarske revolucije prvenstveno stavljala u taj kontekst: njezinim komemoriranjem trebalo je objasniti značenje Oktobra za razvoj „jugoslavenske socijalističke revolucije“, koja je od početka 1950-ih, za razliku od „sovjetskog revizionizma“, tumačena kao jedini autentični nastavljatelj izvornog marksizma.

Ovaj intenzivan rad na sjećanju u drugoj polovici 1950-ih tako potkrjepljuje Titovu rečenicu koja je poslužila kao moto u naslovu ovog članka. Dan uoči obilježavanja 18. godišnjice ustanka naroda Hrvatske, 26. srpnja 1959., Josip Broz Tito uputio je Vladimiru Bakariću, političkom sekretaru CK SKH i predsjedniku Sabora NR Hrvatske, kao i „narodu Hrvatske“, čestitku u kojoj je poželio „da sjećanja na našu herojsku prošlost budu svake godine sve življa, jer nas ta sjećanja uvijek podstiču na nove napore i na još veće pregalaštvo u borbi za sve ljepši i srećniji život“.⁷² U konačnici, ova Titova rečenica može se shvatiti i doslovno, jer je s prolaskom vremena i odmicanjem od rata fabrikacija sjećanja na rat doista postajala sve intenzivnija. Tako je ovaj rad na sjećanju ponajviše proizlazio iz potreba Partije, da u svakoj novoj generaciji održi živim sjećanje na rat: idealizirano ratno iskustvo bilo je repozitorij herojskih djela i ratnih mitova iz kojega se uvijek iznova crpilo kada je trebalo mobilizirati lojalnost, održavati poredak i osiguravati društvenu koheziju u trenucima kad je ona bila ugrožena.

71 Zakon o proglašenju četvrtog srpnja – Dana borca – za praznik ustanka naroda Jugoslavije, *Službeni list FNRJ*, 27. 6. 1956.

72 Tito, *Govori i članci*, str. 386

Izvori i literatura

Arhivski izvori

Arhiv Filozofskog fakulteta – Arhiv Povijesnog društva Hrvatske

HDA — Hrvatski državni arhiv

CK SKH — Centralni komitet SKH

MPRO NRH — Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945.–1951.

Prosvjetni odjel ZAVNOH-a

SPNK NRH — Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske 1951.–1956.

Savjet za prosvjetu NR Hrvatske 1956.–1963.

Literatura

Čubelić, Tomo. *Narodno oslobodilačka borba /Narodno-Oslobodilački pokret/*. S.l.: štampano kao rukopis, 1948.

Čubelić, Tomo. *Povijest za VIII. razred osmogodišnje škole. II. dio*. Zagreb: Školska knjiga, 1955.

Čubelić, Tomo, Milostić, Milovan. *Pregled historije Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1952.

Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945 – 1952*. Beograd: IRO „Rad“, 1988.

Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, 21. – 25. XI. 1948. S.l., 1949.

Đilas, Milovan. *O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1949.

Đuranović, Šarlota, Žeželj, Mirko. *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1963.

Gabrič, Aleš. *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945 – 1952*. Ljubljana: Borec, 1991.

Gabrič, Aleš. *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953 – 1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Gestrin, Ferdo, Hainz, Jože, Metod Mikuž. *Zgodovina za IV. razred nižjih gimnazij*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1956.

Historija naroda Jugoslavije I. Zagreb: Školska knjiga, 1953.

Historija naroda Jugoslavije II. Zagreb: Školska knjiga, 1959.

Historija NOP-a. /Pregled događaja od 1941-1944./. Bez mj. i god. Strojopis. Rukopisna ostavština NSK, signatura: R V Hk-4°-28.

Höpken, Wolfgang. Der Zweite Weltkrieg in den jugoslawischen und postjugoslawischen Schulbüchern. U: Wolfgang Höpken (ur.). *Öl ins Feuer? – Oil on Fire? Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa/ Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1996.

Höpken, Wolfgang. History Education and Yugoslav (Dis-)Integration. U: Wolfgang Höpken (ur.). *Öl ins Feuer? – Oil on Fire? Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa/ Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1996.

Jelić, Ivan. *Hrvatska u ratu i revoluciji: 1941 – 1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1978.

Johnson, Ross A. *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1945 – 1953*. Cambridge and London: The MIT Press, 1972.

Jovanović, Arso. *Pregled narodnooslobodilačke borbe*. Beograd: Kolarčev narodni univerzitet, 1946.

Jovanović, Arso. *Šesta i sedma neprijateljska ofanziva*. Beograd: Izdanje Nove Jugoslavije, 1944.

Kardelj, Edvard. *Put nove Jugoslavije: članci i govori iz Narodnooslobodilačke borbe 1941 – 1945*. Beograd – Zagreb: Kultura, 1946.

Komisija za udžbenike. *Udžbenici, priručnici i pomoćna literatura za osnovnu školu*. Umnoženo kao rukopis za interne potrebe Zavoda za unapređivanje školstva. Zagreb: Zavod za unapređivanje školstva, 1961.

Koren, Snježana. Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. *Historijski zbornik*, LX (2007).

Kulturna politika Jugoslavije 1945 – 1952: zbornik dokumenata (knjiga 1 i 2). Priredili Branka Dokić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman. Beograd 2009.

Laktić, Jakov. *N.O.P. Povijest narodno-oslobodilačkog pokreta*. Štampano kao skripta. Bjelovar: Gradska štamparije, 1948.

Lebow, Richard Ned, Wulf Kansteiner, Claudio Fogu ur. *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Durham i London: Duke University Press, 2006.

Lilly, Carol S. *Power and Persuasion: Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia*. Boulder: Westview Press, 2001.

Marjanović, Jovan, *Narodnooslobodilački rat, naroda revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945: kratak pregled*. Beograd: Kultura, 1957.

Mikuž, Metod. *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*. Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA, 1956.

Nacionalna povjest i narodno oslobodilačka borba. Split: Slobodna Dalmacija, 1946.

Najbar-Agičić, Magdalena. Promjene u prikazu Drugoga svjetskog rata u hrvatskim udžbenicima povijesti u posljednjih četvrt stoljeća. U: Hans-Georg Fleck i Igor Graovac (ur.). *Dijalog povjesničara-istoričara 4.* Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 2001.

Nastavni plan i program za gimnazije i klasične gimnazije za školsku godinu 1945-1946. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1945.

Nastavni plan i program za gimnazije za školsku 1945/6 godinu. Historija. Beograd: Prosveta, 1945.

Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazija. Zagreb: Školska knjiga, 1951.

Nastavni plan i program za osnovnu školu. Zagreb: Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske, 1948.

Novi nastavni plan i program za osnovne škole sa metodskim uputstvima za obradu pojedinih nastavnih predmeta. Beograd: Ministarstvo prosvete Srbije, 1945.

Osnovna škola: odgojno obrazovna struktura. Zagreb: Školska knjiga, 1960.

Perić, Ivo. *Povijest za IV razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga, 1971.

Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21. – 28. jula 1948. Stenografske bilješke. S. l.: Kultura, 1949.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988, Knjiga treća: Socijalistička Jugoslavija 1945 – 1988.* Beograd: Nolit, 1988.

Petranović, Branko, Zečević, Momčilo. *Jugoslavija 1918 – 1984: zbirka dokumenata.* Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“, 1985.

Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918. – 2004.* Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Popović, Koča. *Za pravilnu ocenu oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije.* Zagreb: Mala politička biblioteka Naprijed, 1949.

Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1963.

Prvo i drugo zasjedanje AVNOJa: 26. i 27. novembra 1942. u Bihaću, 29. i 30. novembra 1943. u Jajcu. Opštu redakciju prvoga izdanja izvršio Moša Pijade. Prikupio, sastavio i sredio za štampu Slobodan Nešović. Zagreb: Stvarnost, 1963.

Rihtman Auguština, Dunja. *Ulice moga grada.* Beograd: Čigoja štampa, 2000.

Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948 – 1952). Izvori za istoriju SKJ, Serija A, Tom II, Knjiga 2. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1985.

Solarić, Gojko. *Istorija (1830 – 1918). Za VIII razred osmogodišnje škole i IV razred gimnazije*. Peto dopunjeno i popravljeno izdanje. Beograd: Nolit, 1955.

Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946.

Stanković, Đorđe, Ljubodrag Dimić. *Istoriografija pod nadzorom: prilozi istoriji istoriografije*. Beograd: Službeni list SRJ, 1996.

Sundhaussen, Holm. Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, dekonstrukcija i nova konstrukcija „sjećanja“ i mitova. U: *Kultura pamćenja i historija*, prir. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.

Šesti plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, 13 - 14 mart 1956“, *Komunist*, 3-4 (1956): 149-263.

Tito, Josip Broz. *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941 – 1945*. Beograd: Kultura, 1947.

Tito, Josip Broz. *Govori i članci* 23. XII. 1958. – 16. IX. 1959. Knjiga XIV. Zagreb: Naprijed, 1962.

Tito, Josip Broz. U čemu je specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja Jugoslavije., *Komunist*, 1 (oktobar 1946).

Tumarkin, Nina. The Great Patriotic War as myth and memory. *European Review*, 4, 2003.

Tumarkin, Nina. Myth and Memory in Soviet Society. *Culture and Society*, 6 1986.

Učni načrt za štirirazredno nižjo gimnazijo. Ljubljana: Svet za prosveto in kulturo Vlade LRS, 1951.

Wofrum, Edgar. *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948 – 1990*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999.

Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945 – 1946. Celje: Ministrstvo za prosveto NVS, 1945.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom II: Bilten Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941 – 1945. Beograd: Vojno-historijski institut Jugoslovenske armije, 1949.

Ziherl, Boris. *Stara i nova Jugoslavija: članci i rasprave*. Split: „Slobodna Dalmacija“, 1945.